

Рокунь С. В.,
аспірант

Університету митної справи та фінансів
ORCID ID: 0000-0001-9453-7244

ФІНАНСОВІ РОЗСЛІДУВАННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОТИДІЇ ЛЕГАЛІЗАЦІЇ ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ, І ФІНАНСУВАННЮ ТЕРОРИЗМУ

FINANCIAL INVESTIGATIONS AS A TOOL TO COUNTERACT INCOME OBTAINED CRIMINAL THROUGH AND FINANCING TERRORISM

У статті розкриваються проблеми вдосконалення діяльності детективів Національного антикорупційного бюро щодо здійснення фінансових розслідувань, протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом. У категоріях кримінальних проваджень, в яких ведуться фінансові розслідування детективів Національного антикорупційного бюро, аналізуються форми та методи розслідування та детективної діяльності, вносяться пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального та певного інститутів права.

Фінансові розслідування є найефективнішим інструментом боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинцем. Фінансові та службові злочини тісно переплетені, фінансові шахрайства практично не існують без корупції. Конкуренція правових інститутів і компетенція правоохоронних органів можуть виникати в реальності протидії таким злочинам. Внесений законопроект щодо створення та організації Бюро фінансових розслідувань не усуває, але посилює його залежність від міністра фінансів, уряду та виконавчої влади. Це може вплинути на ефективність його діяльності.

На нашу думку, фінансові злочини слід віднести до наявних установ, таких як Національне антикорупційне бюро та Державне бюро розслідувань. При цьому потрібно буде розширити їхню компетенцію та вдосконалити структуру та форми роботи. Забезпечення належного фінансового розслідування вимагає чіткого правового визначення повноважень щодо реалізації чинних правоохоронних органів і вдосконалення процедурної форми їхньої діяльності.

Ключові слова: фінансові розслідування, детективи, юридична визначеність, статус, компетенція, докази, процесуальна форма.

The article reveals problems of improvement of National Anticorruption Bureau detectives' activity concerning realization of financial investigations, counteraction to legalization (laundering) of proceeds obtained criminal way. The categories of criminal proceedings in which are conducted in financial investigations of National Anticorruption Bureau detectives, analyzed forms and methods of investigation and detective activity, introduced proposals for improvement of criminal procedural and certain institutions of law.

Financial investigations are the most effective tool to combat the legalization (laundering) income obtained by criminal. Financial and job crimes are closely intertwined, financial frauds practically do not exist without corruption. Competition of legal institutions and the competencies of law enforcement agencies may arise in reality of counteraction to such crimes. Laid draft law creating and organizing financial Investigations Bureau does not eliminate, but increases its dependence on the finance minister, government, and executive. This may affect the effectiveness of its activities.

In our opinion, financial crimes should be attributed to existing institutions, such as the National Anticorruption Bureau and the state Bureau of Investigation. At this, it will be necessary to expand their competence and improve the structure and forms of work. Ensuring the proper financial investigation requires a clear legal definition of competences for its implementation of existing law enforcement agencies and the improvement of the procedural form of their activities.

Key words: financial investigations, detectives, legal certainty, status, competence, evidence, procedural form.

Постановка проблеми. Законом України від 14 жовтня 2014 року № 1698-VII «Про Національне антикорупційне бюро України» в Україні запроваджена діяльність детективів щодо протидії посадовим і корупційним злочинам. У реаліях протидії корупційній злочинності детективи часто здійснюють фінансові розслідування злочинної діяльності посадовців, яка пов'язана з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом. У такій діяльності детективи НАБУ, поєднуючи оперативно-розшукову і слідчу компетенцію, мають забезпечувати взаємодію з міжнародними правоохоронними органами та установами фінансових розслідувань. Така багатоаспектна робота детективів потребує окремого наукового аналізу.

Актуальність проблеми зумовлюється тим, що з часу набрання чинності нового КПК України детективи, поєднуючи оперативно-розшукову і слідчу компетенцію, часто працюють в умовах перманент-

них реформ законодавства, недостатньої юридичної визначеності процедури діяльності детектива. Чітка юридична визначеність їхнього статусу та процедури діяльності потребують системного наукового дослідження.

Аналіз останніх наукових досліджень демонструє як наявність проблемних питань щодо методів викриття злочинів і процесуальної форми діяльності детективів, так і на певну увагу вчених до таких проблем [1–31]. Водночас наявні наукові публікації ще не вичерпали складну і багатогранну проблему забезпечення ефективного фінансового розслідування економічних злочинів, що вчиняються «топ-чиновниками».

Метою статті є визначення основних алгоритмів удосконалення процесуальної форми та криміналістичної методики фінансових розслідувань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Фінансове розслідування має бути невіддільним складником загальної стратегії боротьби зі злочинністю,

що ґрунтується на комплексних законодавчих засадах, у яких буде відображено роль фінансового розслідування як невіддільної частини роботи правоохоронного блоку [31, с. 131].

Відповідно до положень Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», до легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, належать будь-які дії, пов'язані з коштами (власністю), одержаними (здобутими) внаслідок вчинення злочину, спрямовані на приховування джерел походження зазначених коштів (власності) чи сприяння особі, яка є співучасником у вчиненні злочину, що є джерелом походження зазначених коштів (власності).

У свою чергу, Кримінальний кодекс України в статті 209 встановлює кримінальну відповідальність за вчинення фінансової операції чи правочину з коштами або іншим майном, одержаними внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів, а також вчинення дій, спрямованих на приховування чи маскування незаконного походження таких коштів або іншого майна чи володіння ними, прав на такі кошти або майно, джерела їхнього походження, місцезнаходження, переміщення, зміну їхньої форми (перетворення), а також набуття, володіння або використання коштів чи іншого майна, одержаних внаслідок вчинення суспільно небезпечного протиправного діяння, що передувало легалізації (відмиванню) доходів.

Аналізуючи протидію легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом через призму вчинення відмивання коштів або іншого майна, отриманого в результаті корупційних правопорушень, важливо зазначити, що легалізація здебільшого є звичним для суб'єктів корупційних злочинів механізмом надання брудним коштам правомірного вигляду. Маючи на меті отримати активи без належних на те правових підстав, злочинці, плануючи цей злочин, перш за все обдумують механізм подальшого використання злочинних активів для покращення свого майнового стану та/або отримання інших благ і вигоди, які безпосередньо пов'язані з їх використанням у реальному секторі економіки.

Світова практика розслідування легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом, традиційно виділяє три стадії вчинення цього кримінального правопорушення, які в сукупності спрямовані на досягнення мети легалізації доходів. Це, зокрема, такі:

Розміщення – перетворення злочинно отриманих доходів (насамперед готівки) у ліквідні активи у формі валюти, цінних паперів, нерухомості й т.п., а також їхнє фізичне переміщення дійсних джерел походження (часто за межі країни).

Розшарування – трансформація злочинно набутих доходів у різноманітні активи та їх подальше розпорощення з метою маскування реальних джерел походження капіталів. Ця стадія може включати такі операції, як переказ депонованої готівки та її переведення

в інші фінансові інструменти (цінні папери, дорожні чеки тощо), поштові перекази, електронні платежі через Інтернет, інвестиції в нерухомість і легальний бізнес (особливо в сферу туризму та відпочинку), перепродаж товарів високої цінності та фінансових інструментів.

Заключним етапом процесу відмивання злочинних доходів є інтеграція таких доходів у фінансову систему країни та надання легального виду злочинно набутих коштам. На цій стадії кошти отримують легальне джерело походження та інвестуються в легальну економіку, щоб у правоохоронних органів не виникла підозра щодо законності їхнього походження. Діяльність із відмивання злочинних доходів на практиці неонов'язково включає всі перераховані етапи, а може завершитися на першому або другому етапі. Часто зв'язок між етапами настільки тісний, що розмежувати їх неможливо. На відміну від більшості країн, в Україні під час легалізації брудних капіталів злочинці віддають перевагу зберіганню їх у найбільш ліквідній формі. У більшості схем відмивання з метою уникнення капітальних втрат у процесі легалізації використовуються механізми переведення грошей із безготівкової форми в готівкову [1, с. 30–41].

Можна умовно вивести дев'ять правил, якими керуються злочинці під час легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та з урахуванням яких мають діяти органи досудового розслідування для виявлення ознак цих дій:

– чим краще механізм легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, імітує характер і процедури законних угод, тим менше шансів його виявити;

– чим глибше незаконна діяльність проникає в легальну економіку, тим менше можливостей для їхнього інституціонального та функціонального поділу;

– чим меншою є частка незаконних засобів у легальних фінансових потоках, тим складніше їх виявити;

– чим вищою є питома вага сфери послуг в економіці країни, тим легше тут відмивати гроші;

– чим більше ділова структура виробництва та розподілу нефінансових товарів і послуг залежить від дрібних фірм, тим складніше відокремити законні угоди від незаконних;

– чим менші можливості використання кредитних карток та інших безготівкових інструментів оплати для здійснення незаконних фінансових операцій, тим складніше виявити випадки легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом;

– чим вищим є ступінь фінансового саморегулювання законних угод, тим складніше відслідковувати незаконні грошові потоки;

– чим меншою є частка незаконних потоків в обсязі законних надходжень у країну через кордон, тим складніше їх віднайти [30, с. 266].

З метою виявлення дій щодо легалізації (відмивання) злочинних доходів необхідно здійснювати постійний контроль за такими фінансово-господарськими операціями:

– придбання рухомого та нерухомого майна з метою його подальшого платного чи безоплатного відчуження;

– укладення фіктивних (нікчемних) договорів про надання кредитів або різноманітних послуг (наприклад, аудиторських, юридичних, маркетингових, рекламних та інших робіт і послуг, які можуть надаватися в будь-якій галузі економіки, зокрема за завищеними цінами);

– створення суб'єктів господарювання з явними ознаками фіктивності або придбання підприємств-банкрутів;

– операції, пов'язані із ввезенням, переказуванням і пересиланням на територію України та за її межі грошових коштів, цінних паперів та іншого майна;

– переміщення грошових коштів в офшорні зони [31, с. 50–51].

Особливість здійснення зазначеної протиправної діяльності полягає в тому, що злочинці змушені здійснювати офіційні операції з коштами, нерухомістю й іншими предметами легалізації, зокрема: зараховувати кошти на рахунки в банках та інших кредитних установах з оформленням касових ордерів і квитанцій; укладати угоди купівлі-продажу з їх документальним оформленням; конвертувати валюту з видачею довідок про обмін тощо.

За умов правильної організації роботи ці обставини певною мірою полегшують виявлення та збирання доказів щодо вказаного виду злочину. Отже, в основних групах документів залишаються сліди злочинної діяльності щодо легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, оскільки саме документи є головним знаряддям легалізації тіньових капіталів, адже лише з їхньою допомогою можна приховати злочинне походження доходів або, навпаки, інвестувати ці доходи в офіційну економіку. Слідами злочину в криміналістиці зазвичай вважають будь-які зміни зовнішнього середовища, що виникли внаслідок учинення кримінального діяння. Ці зміни також можуть мати вигляд відображення окремих фактів, дій або їхніх комплексів у свідомості людей. Аналіз кримінальних проваджень щодо легалізації (відмивання) злочинних доходів дає змогу стверджувати, що ключова інформація, яку використовують злочинці в процесі відмивання брудних коштів, зазвичай представлена у вигляді різних банківських, бухгалтерських, розрахункових та установчих документів. Крім того, вони використовують низку договорів, за допомогою яких намагаються приховати кримінальне походження капіталу. Ідеться, зокрема, про договори дарування, кредиту, купівлі-продажу, лізингу, зберігання речей у ломбарді, а також зовнішньоторговельні договори, що вказують на взаємини учасників угод щодо експорту, імпорту, товарообміну й розрахунків за цими операціями [3, с. 87–91].

У системі боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, фінансове розслідування – це тільки один з інструментів, який спрямований на виконання пріоритетних цілей, викладених у 40 рекомендаціях ФАТФ, оскільки всі фінансові дані та інша інформація повинні використовуватися компетентними органами для розслідування випадків відмивання коштів і фінансування тероризму.

Сьогодні до Верховної Ради України подано законопроект «Про Бюро фінансових розслідувань» (№ 1208), головна ідея якого – створення замість податкової міліції нового органу, який здійснював би незалежні фінансові розслідування, але не підпорядковувався б силовикам, для чого існував би в складі Міністерства фінансів. До підслідності бюро пропонується віднести злочини та інші кримінальні правопорушення, які вчиняються у сфері господарської та фінансової діяльності (загалом це правопорушення за 25 статтями Кримінального кодексу України).

Така ідея має місце для існування, але під час її реалізації можуть проявитись багато негативних моментів. По-перше, фінансові і посадові злочини тісно переплітаються (фінансові афери практично не існують без корупції), що в реальності протидії їм може виникати конкуренція правових інституцій і компетенцій правоохоронних органів. По-друге, закладена проектом організація БФР будімо виводить його із системи чинних правоохоронних органів, але не усуває, а збільшує його залежність від міністра фінансів, уряду, виконавчої влади, що може впливати на ефективність його діяльності. На нашу думку, фінансові злочини доцільно віднести до підслідності вже існуючих інституцій, таких як НАБУ та ДБР, розширивши відповідним чином їхню компетенцію та вдосконаливши структуру.

Висновки. Фінансове розслідування є найбільш ефективним інструментом боротьби з легалізацією (відмиванням) доходів, отриманих злочинним шляхом, спрямованим на те, щоб злочини з відмивання коштів розслідувалися безперешкодно, правопорушники переслідувалися за законом і підпадали під ефективні, пропорційні та переконливі санкції, а доходи і засоби вчинення злочину конфіскувалися. Забезпечення здійснення належного фінансового розслідування потребує чіткого юридичного визначення компетенцій щодо здійснення чинних правоохоронних органів і вдосконалення процесуальної форми їхньої діяльності.

Перспективи подальшого дослідження проблеми вбачаються в розробленні пропозицій щодо вдосконалення законодавчих норм щодо визначення повноважень і диференціації компетенцій детективів НАБУ, ДБР, СБУ та новостворюваного Бюро фінансових розслідувань, удосконалення процесуальної форми фінансових розслідувань.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Актуальні методи і способи легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансування тероризму. Київ : Державна служба фінансового моніторингу України, 2012. URL: http://www.sdfm.gov.ua/content/file/Site_docs/2012/20121228/2012_27_12_2012.pdf

2. Александрова И.Л. Особенности производства обыска (выемки) при расследовании легализации (отмывания) преступных доходов. *Российский следователь*. 2005. № 4. С. 3–6.
3. Аркуша Л.І. Деякі особливості розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних в результаті організованої злочинної діяльності. *Юридичний вісник*. 2012. №2. С. 87–91.
4. Багрий М.В., Луцки В.В. Процесуальні аспекти негласного отримання інформації: вітчизняний та зарубіжний досвід : монографія. Харків : Право, 2017. 376 с.
5. Бандурка О.М., Литвинов О.М. Системний аналіз щодо механізму протидії злочинності. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2014. № 8. С. 6–12.
6. Варава В.В. Концептуальні підходи та шляхи усунення конфлікту слідчої та оперативно-розшукової діяльності. *Вісник Академії митної служби України*. Серія : *Право*. 2015. С. 122–126.
7. Вербенський М.Г. Транснаціональна злочинність : монографія. Дніпро : Ліра ЛТД, 2009. 356 с.
8. Волобуєв А.Ф. Криміналістична характеристика злочинів у сфері кредитних відносин. *Підприємництво, господарство і право*. 2001. №7. С. 82–85.
9. Гарбовський Л.А. Забезпечення конфіскації грошових сум і майна, отриманих злочинним шляхом (міжнародно-правові аспекти). *Науковий вісник Національної академії ДПС України*. 2006. № 3. С. 248–255.
10. Гуров А. «Беловоротничковая» оргпреступность куда опаснее блатной. Аргументы и Факты. 2015. № 47. 18 ноября. URL: http://www.aif.ru/money/corruption/aleksandr_gurov_belovorotnichkovaya_organprestupnost_kuda_opasnee_blatnoy.
11. Жаровська Г.П. «Мафіозна держава» та її ознаки. *Mezinarodni casopis "Evrohsky politicky a pravni diskurz"* Svazek 1, 6. vydani, Vrno, kraj : Jihomoravsky . 2014. С. 411–419.
12. Жаровська Г.П. Основні моделі транснаціональних злочинних організацій. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 1 (15). С. 49–60.
13. Журавель В.А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Харків, 2005. 144 с.
14. Каменський Д.В. Білокомірцева злочинність у США: поняття, системні ознаки та види. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2013. № 3. С. 21–30.
15. Капустник К.В., Карюгин В.И., Ковкин А.В. Проблемы проведения судебной экономической экспертизы в процессе расследования преступлений, связанных с легализацией (отмыванием) доходов, полученных преступным путем. *Теория и практика судебной экспертизы и криминалистики*. 2002. Вып. 2. С. 483–485.
16. Керницький І.С., Копитко М.І. Гарантування економічної безпеки корпорацій у Сполучених Штатах Америки. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. 2011. Вип. 6. С. 196–199.
17. Коломоєць Т.О., Колпаков В.К. Науково-практичний коментар Закону України «Про запобігання корупції». Київ : Видавничий дім «Гельветика». 2019. 588 с.
18. Кондратьева Е.А., Горюнов А.Р. К вопросу о выработке научного определения финансовых расследований. *Вестник Финансовой академии*. 2003. № 1 (25). С. 20–23.
19. Корж В.П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : Нац. ун-т внутр. дел, 2002. 412 с.
20. Корнієнко М.В. Сучасний стан виконання антикорупційних вимог Європейського Союзу в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали Міжнародної наук.-практ. конф. 8 грудня 2017 р. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 118–121.
21. Корнієнко М.В., Тертишник В.М. Доктринальні проблеми інституту негласних слідчих (розшукових) дій. *Верховенство права*. 2017. №1. С. 95–101.
22. Курман О.В. Методика розслідування шахрайства з фінансовими ресурсами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Національна академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 20 с.
23. Лисенко В.В. Фиктивные фирмы: Криминалистический анализ: Монография. Киев : Парламентское издательство, 2002. 112 с.
24. Предупреждение и противодействие коррупции : учебно-методическое пособие / под ред. Андраша Хюдика / Лялька А.Б., Морару В., Мостовой Т., Попенко А., Урсу В., Зёлка В., Стопенчук С., Филиппов С., Хирний В. Одесса : Миссия EUBAM, 2013, 318 с.
25. Сачко О.В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження : монографія. Дніпропетровськ : Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара ; Ліра ЛТД, 2018. 404 с.
26. Тертишник В.М. «Squeeze-out» (сквіз-аут): юридична знахідка чи правничий офсайд на ринку капіталів. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2019. №1. С. 164–167.
27. Тертишник В.М. Від тоталітарності до правовладдя: доктринальні аспекти державотворення. *Право.ua*. 2017. №2. С. 5–11.
28. Тертишник В.М., Корнієнко М.В. White-Collar Crime в «модних піджаках». *Європейські перспективи*. 2018. №3. С. 48–54. URL: <http://ep.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2018/12/zhurnal-yevropejski-perspektyvy-2018-3.pdf>.
29. Тертишник В.М., Сачко О.В., Уваров В.Г. Контроль за вчиненням злочину: зміст, форма та юридична визначеність. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2016. №4. С. 132–135.
30. Тищенко В.В., Аркуша Л.І., Плахотіна В.М. Основи методики розслідування організованої злочинної діяльності і провів корупції. Одеса, 2010. 266 с.
31. Фінансові розслідування у сфері протидії легалізації злочинних доходів в Україні : метод. рек. / С.С. Чернявський, О.С. Користін, В.А. Некрасов та ін. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. 164 с. URL: https://www.naiu.kiev.ua/files/naukova-diyalnist/naukovi-zaxodi/zbirniki/2017/metod_recom_17.pdf.